

УПРАВЛІННЯ ДЕМОГРАФІЧНИМ РОЗВИТКОМ: ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Розглянуто особливості демографічної політики у країнах із ринковою економікою. Оцінено досягнення зарубіжного досвіду регулювання демографічними процесами з огляду на можливість їх використання в умовах України. Визначено основні напрями демовідтворювальних процесів у країні.

Ключові слова: деморозвиток, демографічна політика, відтворення населення, стратегія демографічного розвитку.

It is considered demographic politicians in countries with a market economy. Achievement of foreign experience of adjusting demographic processes is appraised, taking into account possibility of their use in the conditions of Ukraine. Certainly basic directions of demodevelopments processes in a country.

Key words: demographic development, demographic politicians, recreation of population, strategy of demographic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Демографічна ситуація України привертає увагу науковців через свій негативний вплив на трудовресурсний потенціал країни. Процес старіння населення збільшує тиск на працездатну частину суспільства та потребує невідкладних заходів із боку держави. Актуальність розроблення науково обгрунтованої стратегії демографічного розвитку, відповідних заходів і механізмів її реалізації зумовлена необхідністю пом'якшення наслідків демографічної кризи, усунення загроз національній безпеці України у соціально-економічній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Демовідтворювальні процеси в Україні були об'єктом дослідження багатьох учених протягом багатьох десятиріч. Нині особливої уваги заслуговують праці М. Долішнього, С. Злупка, Е. Лібанової, О. Мельника, С. Новикової, І. Петрової, С. Пирожкова, С. Писаренко, О. Позняка, М. Птухи, М. Романюка, В. Стешенко, Л. Шаульської та інших, які здійснили значний внесок у теорію деморозвитку і трудового потенціалу.

В Україні, як і в багатьох країнах світу існувала чи існує проблема зменшення населення. З урахуванням цього, необхідно розробляти важелі регулювання демовідтворювальними процесами.

Мета статті. Оцінка досягнень зарубіжного досвіду регулювання демографічними процесами з огляду на можливість їх використання в умовах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічна криза, яку переживає Україна, несе у собі серйозні загрози майбутньому розвитку та соціальній безпеці держави, що потребує формування дієвої демографічної політики, спрямованої на протидію подальшому поглибленню кризової ситуації та усунення виникаючих загроз.

Загроза депопуляції змушує уряди багатьох країн більше уваги приділяти процесу народжуваності як основному чинникові, що визначає режим відтворення населення. Та зміст заходів, які традиційно пропонують у відповідних документах, спирається більше на здоровий глузд і суспільну думку, ніж на глибинні демографічні дослідження. Так, із погляду здорового глузду та з урахуванням результатів опитувань, найбільшими перепонами для народження дітей є матеріальні проблеми і відсутність житла, але факти доводять протилежне: чим вищий рівень життя сімей, тим менше у них дітей. Отже, необхідно ретельніше вивчити детермінанти демографічних процесів для того, щоб формувати ефективні заходи впливу на них.

Важливе значення має врахування досягнень зарубіжного досвіду регулювання демографічних процесів і поліпшення трудовресурсного потенціалу, з метою черпання кращих зразків демографічної політики, які успішно апробовані й дали позитивні результати.

У країнах Західної Європи помітна тенденція до малої кількості дітей у сім'ях. Більшість сімей мають не більше однієї дитини, однак там регулюють демографічну ситуацію шляхом підвищення тривалості життя. Збільшення тривалості життя в європейських країнах пов'язане зі спадом рівня дитячої смертності. Крім того, зниження смертності було досягнуто за рахунок профілактики серцево-судинних захворювань.

Чисельність населення деякі країни Західної Європи збільшують за рахунок міграційної політики: стимулюють в'їзд у країну студентів на навчання, молодих спеціалістів, надають перевагу тим, хто приїздить на постійне місце проживання і не має сім'ї.

Цікавим є досвід Німеччини, де у сорокових роках ХХ ст. склалася критична ситуація. По-перше, нікому було відбудувати країну, по-друге, була дуже нерівною вікова структура (велика перевага жіночого населення). Тому влада прийняла рішення про залучення робочої сили з країн третього світу, насамперед з Туреччини. Було змінено міграційне законодавство, за яким передусім, спрощено в'їзд на роботу, а згодом спрощено й оформлення документів на прийняття громадянства чоловіками працездатного віку.

Цим було розв'язано обидві проблеми – збільшилася кількість робочої сили і поліпшилася демографічна ситуація, позаяк багато емігрантів, одружуючись із німецькими жінками, залишалися там на постійне проживання. Разом із тим, збільшилася кількість дітей, порівняно з чисто німецькими сім'ями. У змішаних сім'ях дітей народжували більше через релігійні й національні переконання батьків. Таким чином, Німеччина змогла дуже швидко збільшити чисельність населення до рівня довоєнного показника.

Схожий шлях вибрала Франція. Вона стимулювала в'їзд на роботу вихідців із відсталих африканських і азійських країн, а також вихідців із мусульманських країн (для яких характерна висока народжуваність дітей) на фізичну й мало оплачувану працю.

У країнах Східної Європи, де високий рівень міграції демографічну ситуацію поліпшують стимулюючи збільшення кількості народження дітей. Наприклад, у Чехії молоді сім'ї кредитують для купівлі житла. До того ж, при народженні дитини сім'я вже не сплачує проценту, а при народженні другої чи третьої дитини звільняється від сплати частини кредиту.

Важливе значення в усіх країнах Європейського союзу має політика матеріальної підтримки сімей із дітьми. Вона охоплює такі напрями: фінансова допомога сім'ям (сімейні допомоги, гранти на освіту, субсидії на житло, зменшення податків сім'ям із дітьми); політика допомоги жінці в здійсненні її подвійної ролі (матері й працівниці); відпустки матерям і батькам у зв'язку із народженням та вихованням дітей; спеціальні пільги жінкам в галузі забезпечення (робота вдома, неповний робочий час, гнучкий графік роботи і т. д.); розвиток системи дошкільного виховання; політика допомоги самотнім батькам (особливі пільги в забезпеченні дошкільними закладами); фінансова допомога; політика підвищення стабільності сімей (регулювання мінімального віку вступу у шлюб, законодавче регулювання розлучень); політика планування сім'ї (забезпечення засобами контрацепції, політика у галузі абортів).

Значну підтримку сім'ям надають країни Північної Європи (Швеція, Данія, Фінляндія) – вони витрачають на сімейну політику 4 відсотки валового внутрішнього продукту.

У Франції допомогу надають тільки при народженні другої і третьої дитини. В інших країнах Європейського Союзу (ЄС) збільшують розмір допомоги при народженні кожної наступної дитини.

При народженні дитини в країнах Європейського Союзу надають так званий мінімум дитячої допомоги, до якого належать: грошові виплати, податкові пільги, різні послуги, що зменшують витрати батьків на виховання дітей.

Між країнами-членами Євросоюзу досягнутий певний консенсус у принципових підходах до державної підтримки сімей із дітьми. У «Висновках ради міністрів, що відповідають за політику щодо сім'ї», прийнятих в 1989 році, Європейська Комісія визначила тодішню ситуацію так: «У країнах-членах застосовують різноманітні підходи до інституту

сім'ї.

Ставлення держави до сім'ї також відрізняються. У той же час за допомогою різних заходів, здійснюваних у рамках різних напрямків, – соціальне забезпечення, податкова політика, сімейне право та інші – державні органи в усіх країнах-членах займаються умовами життя сімей. Сімейна політика означає сукупність цих заходів». У такому розумінні сімейну політику трактують максимально розширено, і, вона по суті, охоплює демографічну політику і політику народонаселення [4].

Слід зазначити, що сімейні допомоги є однією з форм сімейної політики, які реалізують у країнах Євросоюзу. Дуже широко використовують податкові пільги в країнах, де застосовують менше допомоги.

У країнах Європейського Союзу, за винятком Греції, Іспанії та Італії, розроблена система універсальних дитячих чи сімейних допомог, що їх виплачують незалежно від доходів сім'ї. У Франції, Ірландії, Португалії та Великобританії бідним сім'ям виплачують ще й додаткову допомогу залежно від розміру заробітку батьків. Система допомог на дітей у Греції, Іспанії та Італії базується на розмірі доходів сім'ї. Держава допомагає тільки тим, хто, на її думку, найбільше цього потребує. Фінляндія і Швеція надають безкоштовне харчування всім школярам, а Франція – тільки дітям з малозабезпечених сімей.

У Франції та Люксембурзі величина допомоги більша для сімей із двома працівниками і вищими доходами, оскільки податкові скидки збільшуються в міру зростання прибутків. У Данії, Німеччині, Нідерландах й Австрії допомога дітям не залежить від рівня доходів і числа працівників у сім'ях.

Велике значення має також утримання дитини в дошкільному закладі. У Бельгії та Франції таке утримання безкоштовне для всіх, незалежно від доходів сім'ї. В Данії та Німеччині беруть за це незначну плату. Зменшена або повністю скасована оплата дошкільного закладу самотнім батькам.

У деяких країнах проводять дії, що допомагають молодим сім'ям і матерям-одиначкам в отриманні житла. Можливо отримати житло із зменшеним розміром квартирної плати, надають кредити з низьким процентом на отримання житла, на спорудження будинку сім'ям, у яких є діти, молодим сім'ям. Також передбачені житлові допомоги на виплату кредиту за квартиру. Молодим сім'ям надають довготермінові кредити, найчастіше безпроцентні.

Разом із тим, у деяких країнах застосовують дискримінаційну політику стосовно тих, хто не бажає мати дітей, тобто неодружених, незаміжніх, сімейних пар, які не мають дітей, чи сімей із однією дитиною.

Демографічна політика в США виражена найменш чітко, в той же час фактично тут створені умови для значного імміграційного приросту населення, а також вживають заходів податкової підтримки сімей із дітьми, діють регіональні та корпоративні програми сімейної політики. Можливо, це зумовлено тим, що демографічна ситуація в США сьогодні є сприятливішою, ніж в інших розвинених країнах світу [3, с. 155].

90-ті роки минулого століття були рекордними для міграційного приросту населення, який становив 10 млн. осіб. Основна маса іммігрантів США – люди в працездатному та дітородному віці. 2/3 мігрантів – вихідці з Азії і Латинської Америки з установками багатодітності. У результаті міграційних вливань протягом останніх 20 років рівень народжуваності в США зростає, і ця держава лідирує за згаданим показником серед індустріально розвинених країн, забезпечуючи розширене відтворення населення. Тут менше гостра, ніж у Європі, проблема постаріння населення.

Основними напрямками поліпшення демографічної ситуації в США також є: здійснення програм поліпшення здоров'я населення; стимулювання легальної міграції; стимулювання народжуваності.

Неефективна демографічна політика – це не суто український феномен, адже в багатьох розвинутих країнах світу більш або менш застосовують, наприклад, заходи економічного стимулювання народжуваності, що не дають бажаного ефекту, і їх також критикують. Узагалі, погляди фахівців на можливості демографічної політики (в її традиційному розумінні) не є однозначними.

Більшість із них не надто оптимістичні щодо оцінки впливу економічного стимулювання народжуваності на збільшення чисельності населення. Вони констатують неминучість скорочення чисельності населення, навіть за умови впровадження щедрих допомог на народження та виховання дітей, оскільки, як стверджує український демограф Е. М. Лібанова «демографічний потенціал зростання населення в Україні є абсолютно вичерпаним» [5].

Отже, реалії сучасного світового демографічного розвитку змушують нас по-новому оцінити роль та місце демографічної політики. Переважна більшість цивілізованих країн світу перейшла до звуженого режиму відтворення населення. Чисельне зростання населення за рахунок народжуваності практично вичерпало свій ресурс. Світ переходить на режим низької народжуваності, й, принаймні у найближчі десятиліття, радикальних змін такої ситуації очікувати не слід.

Висновки. У ситуації України найкращим шляхом до поліпшення окресленого становища є використання заходів, що найбільше підходять у даній демографічній та економічній ситуації.

Основними завданнями стратегії демографічного розвитку можуть стати: підвищення рівня народжуваності та розвиток сім'ї; поліпшення здоров'я, зниження рівня смертності та збільшення тривалості життя населення; регулювання міграційних процесів; подолання негативних наслідків старіння населення; демографічний розвиток регіонів. Ці та багато інших заходів дещо пом'якшать кризову ситуацію в державі.

Література

1. *Демографічні перспективи України до 2026 року.* – К., 1999. – 55 с.
2. Процаков В. Як поліпшити демографічну ситуацію /В. Процаков // *Праця і зарплата.* – 2006. – Травень (№ 20). – С. 4-5.
3. Стешенко В. С. Деякі теоретичні аспекти протидії демографічній кризі в Україні /В. С. Стешенко // *Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць: Спец. вип.: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики».* – К.: КНЕУ, 2006. – С. 144-155.
4. Доступний із: <http://demoscope.ru/weekly/2011/0465/index.php> – Електронний ресурс журналу *Демоскоп*
5. Доступний із: <http://www.vox.com.ua>